

Transatlantinis skilimas: ideologinės ištakos ir padariniai Vidurio ir Rytų Europai

Dabartinis transatlantinis kivrčas išreiškia ne tik nesutarimus specifiniais tarptautinės politikos klausimais (pavyzdžiui, karas Irake). Antiamerikietišku nuotaikų pakilimas Europoje, kaip atrodo, liudija, jog transatlantinis aljansas patiria gilesnį skilimą. Keli skirtingi šio reiškinio aiškinimai nėra nesuderinami tarpusavyje, nes juos galima sujungti pasitelkus bendresnę hipotezę, kuri atkreipia dėmesį į skirtingas ideologijas (jas daugmaž nusako individualizmo ir kolektyvizmo terminai), vyraujančiomis atitinkamai rytinėje ir vakarinėje Atlanto (galbūt net Lamanšo sąsiaurio) pusėje. Šis skirtumas pasireiškia tiek šalių vidaus politikoje, tiek jų veiksmuose tarptautinėje arenoje. Amerikiečių nepasitikėjimas didele valdžia ryškiai kontrastuoja su Europos etatizmu; amerikiečių nenoras paklusti viršnacionalinei tvarkai kontrastuoja su europiečių pasirengimu pripažinti tokią tvarką. Vidurio ir Rytų Europos šalys palaikė Amerikos pusę Irako konflikto metu savo saugumo sumetimais; tačiau jos taip pat siekia glaudesnės Europos integracijos savo ekonominės pažangos sumetimais. Šie du tikslai gali pasirodyti nesuderinami, jeigu Europa nepajudės link individualistiškesnio ir dinamiškesnio anglosaksiško ekonominio modelio, skirtingo nuo to „socialinės rinkos“ modelio, kurį gina Vokietija ir Prancūzija.

Ivadas

Tarptautinės scenos stebėtojai turėjo pasirodyti keista, jog po baisių 9/11 išpuolių Amerikoje Vakarai nesusivienijo prieš naują grėsmę. Priešingai, du pagrindiniai Vakarų pasaulio partneriai – JAV ir Vakarų Europa – pradėjo vis mažiau sutarti dėl principinių tarptautinės ir saugumo politikos gairių ir vis labiau tolti vienas nuo kito daugeliu vidaus ir užsienio politikos klausimų. Išryškėjo pamatiniai požiūrių į geidžiamą tarptautinę tvarką ir į dorojimosi su kylančiomis grėsmėmis būdus skirtumai. Lengviausias ir paprasčiausias šių nesutarimų paaiškinimas yra tas, kuris apeliuoja tik į politinių lyderių dviejose Atlanto pusėse ambicijų susikirtimą. Tačiau jo paviršutiniškumą liudija stebėtinai reiškinys – antiamerikanizmo proveržis Vakarų Europoje po 9/11 įvykių. Būtent taip Vakarų Europos visuomenės ir jų intelektualiniai lyderiai reagavo į

* Dr. *Algirdas Degutis* – Kultūros, filosofijos ir meno instituto vyresnysis mokslinis darbuotojas. Adresas: Saltoniškių 58, Vilnius; tel. 273 7658; el. paštas: algirdas@ktl.mii.lt.

karingus Amerikos pareiškimus ir karinius atsakus į 9/11 išpuolį. Kas slypi už šio europietiškojo pacifizmo? Panagrinėsime keletą rimtesnių hipotezių, mėginančių paaiškinti šį reiškinį ir rasti atsakymą į šį klausimą. Taip pat suformuluosime bendresnę hipotezę, kuri, kaip atrodo, leidžia paaiškinti beveik visus rimtesnius JAV ir Vakarų Europos nesutarimus. Paskutiniame skyriuje aptarsime transatlantinio skilimo padarinius Vidurio ir Rytų Europos šalims, telkdami dėmesį į įtampą, kuri atsirado tarp šių šalių saugumo politikos ir ekonominės pažangos lūkesčių, siejamų su Vakarų Europos „socialiniu modeliu“.

1. Naujasis antiamerikanizmas Europoje

Dabartinius Amerikos ir Vakarų Europos politikų nesutarimus tarptautinės politikos klausimais lydi antiamerikietišku nuotaiku stiprėjimas Vakarų Europos šalyse. Žinoma, antiamerikanizmas yra sena Europos elito nuostata; Europos aukštuomenė visada žvelgė iš aukšto ir su panieka į „komercinę“ ir „bedvasę“ Ameriką. Tačiau praėityje šios nuostatos nelydėjo toks pat niekinantis Europos „masių“ nusiteikimas. Paprasti europiečiai neįtaria priešiško Amerikai. Tiesą sakant, daugelis jų teikė pirmenybę naujam pasauliui, „atvirų galimybių šaliai“ ir balsavo už ją kojomis – masiškai migruodami į Ameriką. Padėtis pasikeitė ir dabar net Europos „masės“ tvirtai remia savo elitą, Amerikos atžvilgiu nusiteikusį įtariai ir priešiški.

Kaip 2003 m. rašė Glennas Frankelis, *Washington Post* korespondentas Londone, „Vakarų Europos antiamerikanizmas plinta, stiprėja ir migruoja iš tradicinio prieglobsčio kairiųjų intelektualų, akademikų bei kavinių bendruomenėse į politinį centrą. [...] Tokios šalys kaip Prancūzija, Vokietija ir Britanija, daugiau nei penketą dešimtmečių buvusios artimiausios Jungtinių Valstijų sąjungininkės, pradeda nuo mūsų tolti, stumiamos visuotinio susirūpinimo, baimės ir nepasitenkinimo bangos. Tiesioginiu taikiniu gali būti JAV politika Irako atžvilgiu, tačiau kylantis platesnis reiškinys yra baimė ir bodėjimasis, kuri kelia Amerikos galia, jos politika ir jos motyvai“¹. Viešosios nuomonės apklausos, po Irako invazijos prabėgus metams, rodė, jog „nepasitenkinimas Amerika ir jos politika sustiprėjo, o ne susilpnėjo. Požiūris į Jungtines Valstijas Prancūzijoje ir Vokietijoje dabar ne mažiau neigiamas, nei buvo iškart po karo, o britų požiūris tapo daug kritiškesnis. [...] Vis labiau abejojama JAV karo prieš terorizmą motyvais, ir vis didesnis europiečių procentas nori savo užsienio ir saugumo politiką matyti nepriklausomą nuo Jungtinių Valstijų“. Panaši apklausa 2005 m. parodė, jog Jungtines Valstijas palankiai vertinančių žmonių procentas Prancūzijoje sumažėjo nuo 62 % 2000 m. iki 37 % 2004 m. kovą (43% 2005 m.) ir Vokietijoje nuo 78 % iki 38 (41% 2005 m.) per tą patį laikotarpį².

¹ Frankel G., „Anti-Americanism Moves to W. Europe's Political Mainstream“, *Washington Post*, Tuesday, February 11, 2003, p. A01.

² The Pew Survey Report of March 16, 2004, „A Year after Iraq War“. „The Pew Survey Report“, „U.S. Image Up Slightly, But Still Negative“, 06 23 2005, <http://pewglobal.org/reports/display.php?PageID=800>, 15 09 2005.

Vakarų europiečiai dabar abejoja JAV gera valia, nepasitiki JAV užsienio politika, priešinasi JAV kišimuisi į Europos reikalus ir daugelis jų George'ą Bushą laiko didesne grėsme pasaulio taikai nei Kim-Jongilą. JAV istorikas Jamesas Ceaseris cituoja proamerikietišką (retas atvejis) prancūzų filosofą Jean-François Revelį: „Pašalinkite antiamerikanizmą ir nieko neliks iš šiandienos prancūzų politinės minties – nei kairėje, nei dešinėje“, ir priduria, jog tas pat pasakytina apie Vokietiją ir apie beveik kiekvieną kitą Vakarų Europos šalį: „Antiamerikanizmas dabar viešpatauja kaip Europos intelektualų *lingua franca*“³. Ir juos tvirtai palaiko Europos „masės“.

Tačiau kas yra antiamerikanizmas? Be abejo, jis turi būti skiriamas nuo kritikos Amerikos atžvilgiu. Pagal P. Hollanderio siūlomą apibrėžimą, antiamerikanizmas nusako „specifinę nepasitenkinimo, bjaurėjimosi ar intensyvaus priešiško nuostata, kurios ištakos gali [...] neturėti jokio ryšio nei su realiomis Amerikos visuomenės savybėmis, nei su JAV vykdoma užsienio politika“. Žodžiu, antiamerikanizmas nusako išankstinį, daugiau ar mažiau nepagrįstą neigiamą nusistatymą, „panašų į tokias priešiško nuostatas, kaip rasizmas, seksizmas arba antisemitizmas“⁴. Ar europietiškas antiamerikanizmas atitinka šį apibrėžimą? Atrodo, kad taip. Ši nuostata Europoje išties yra tokia stipri, kad ji beveik neturi ryšio su kokia nors specifine JAV vykdoma politika; veikiau ji atspindi išankstinį atmetimą visko, ką JAV kur nors ar kada nors daro. Šiuo požiūriu Amerika nuolat trypia tarptautinę teisę, „naikina torpedomis“ tarptautinius susitarimus ir kelia pavojų stabilumui bei taikai visame pasaulyje. Amerika vykdo veidmainišką užsienio politiką ir vienašališkai naudojasi neprilygstama karine galia. Žodžiu, nepaisant jos retorikos apie kovą su „nenaudėlėmis valstybėmis“, ji pati yra nenaudėlė valstybė tarptautinėje arenoje, jautis globalinėje porceliano parduotuvėje. Amerikos vidaus politika taip pat suvokiama kaip iš esmės ydinga. Amerika yra savanaudiška, individualistinė, vien pelno besivaikanti visuomenė, apraizgiusi pasaulį savo godumo tinklais. Ji nesirūpina savo vargdieniais ir yra abejinga žmonijos vargams. „Europos gatvė“ linksta amerikiečius vaizduoti kaip aptukusius, rėkmingus, neišauklėtus vaikus, besibastančius po pasaulį su mirtį sėjančiais ginklais.

Šis diskursas išreiškia gilų priešiško nuostata ir įtarumą Jungtinių Valstijų valdžios ir visuomenės atžvilgiu; Jungtines Valstijas jis vaizduoja kaip pasaulinį grobuonį, kurio veiksmus sąlygoja grobikiška jo prigimtis. Tai nėra tik kritinis, bet veikiau beveik religinio pasmerkimo diskursas. Tokios kritikos objektas yra nepataisomas ir nepagydomas, o jo kaltė neišperkama. Totalinė šio pobūdžio kritika nesuteikia savo objektui jokios galimybės pasitaisyti, pagerinti savo charakterį. Amerika gali būti kritikuojama dėl intervencionizmo ir čia pat vos atsikvėpus – dėl izoliacionizmo. Nėra tokio jos veikimo ar neveikimo, kuris falsifikuotų neigiamą nusistatymą jos atžvilgiu. Tokia kritika yra racionaliai nepaneigiama; jai nereikalinga logika arba jai pakanka konspiracijos teorijų logikos.

³ Ceaser J., „A Genealogy of Anti-Americanism“, *The Public Interest*, Summer 2003.

⁴ Hollander P., *Anti-Americanism: Irrational and Rational*, Transaction Publishers, 1995, p. lxxviii.

Ši nuostata išties primena antisemitizmą. Amerikai metami kaltinimai sudaro panašų prieštaringų teiginių rinkinį: kaip ir žydai, amerikiečiai yra pernelyg religingi, bet kartu ir bedvasiai; šykštūs, bet kartu ir išlaidūs; nekultūringi, bet kartu savo kultūrą siekiantys primesti visam pasauliui; agresyvūs, bet kartu ir bailūs; kvaili, bet kartu ir itin gudrūs. Būtent šios kritikos dvasia Franzas Münteferingas, Vokietijos socialdemokratų partijos pirmininkas, palygino Vokietijoje veikiančius Amerikos finansininkus su Vokietijos bendroves užpuolusiais „skėrių pulkais“⁵ – palyginimu, kuriuo naudojosi naciai apibūdindami žydus. Šį išankstinį priešišumą liudija daugybė publikacijų bei deklaracijų. Thierry Meyssanas savo bestseleryje „9/11: Didysis melas“⁶ dėsto visiškai beprotišką idėją: rugsėjo 11 dienos išpuolių aiškinimai yra suklastoti; faktiškai T. Meyssanas įtaigauja, jog jie buvo suplanuoti dešiniųjų klikos Amerikos vyriausybėje ir buvo įvykdyti Pentagono siekiant padidinti savo biudžetą. Knygos populiarumas liudija europietiškojo antiamerikanizmo iracionalumą, bet kartu ir patrauklumą. Populiari nauja knyga Vokietijoje yra *Schwarzbuch USA* (Juodoji knyga: JAV), kurioje autorius Ericas Frey'us beveik 500 puslapiuose surašė Amerikos „nusikaltimus“ per visą jos istoriją pradedant nuo „indėnų sunaikinimo“.

Dažnai sakoma, jog George'as Bushas iššvaistė tą tarptautinės simpatijos kapitalą, kurį Amerika turėjo po 9/11 išpuolių. Tačiau iš tikrųjų jis neturėjo daug ko švaistyti. Dūmams dar kylant virš sugriuvusių dvynių bokštų, Europos intelektualai jau šventė tikrą *Schadenfreude* puotą. Garsus prancūzų filosofas Jeanas Baudrillardas skandalingai pareiškė: „Jie [teroristai] tai padarė, bet mes to norėjome. [...] Terorizmas yra amoralus, bet jis yra atsakas į globalizavimą, kuris pats amoralus“⁷. Kitas garsus prancūzų filosofas Jacquesas Derrida faktiškai ėmėsi išpuolius teisinti 'dekonstruodamas' teroro sąvoką. J. Derrida svarsto: „Turbūt darome klaidą paskubomis tardami, jog terorizmas yra visada sąmoningas, organizuotas, tikslingas ir apskaičiuotas: būna istorinių ir politinių 'situacijų', kai teroras veikia [...] tarsi pats savaime, vien kaip tam tikro aparato, susiklosčiusių jėgos santykių padarinys, kai niekas [...] jo net nesuvokia ir nesijaučia už jį atsakingas“. Ir toliau jis klausia: ar negali būti teroro be žudymo? ar negali būti taip, kad neveikimas, nenorėjimas žinoti, kad kažkur pasaulyje žmonės miršta nuo bado, nuo AIDS ir t. t., yra „daugiau ar mažiau' sąmoningos ir tikslingos teroristinės strategijos atmaina?“⁸. Įtaigaujamas atsakymas, jog teroristų veiksmai buvo teisėta savigyna – atsakas į Amerikos neveikimo terorą. Dar viena garsenybė, vokiečių filosofas Jürgenas Habermasas, taip pat nesunkiai atranda 'giliausias' teroristinių išpuolių priežastis: „Politiškai nesutramdžius nežaboto kapitalizmo, pasaulį niokojanti visuomenės stratifikacijos problema liks neišsprendžiama. Pasaulio ekonominės raidos netolygumus būtina išlyginti dorojantis bent jau su destruktiviausiais jų padariniais – kalbu apie ištisų regionų ir žemynų nepriteklių ir skurdą. [...] [Priešingu atveju] Vakarai bus su-

⁵ Interviu žurnale *Bild am Sonntag*, April 17, 2005.

⁶ 11 septembre 2001, *L'Effroyable Imposture*, Chatou, Carnot, 2002.

⁷ Baudrillard J., *The Spirit of Terrorism* (Verso), 2002, p. 134.

⁸ Borradori G., *Philosophy in a Time of Terror: Dialogues with Jürgen Habermas and Jacques Derrida*, University of Chicago Press, 2003, p. 107–108.

vokiami kaip engėjas⁹. Kadangi būtent Amerika yra siejama su „nežaboto kapitalizmo“ blogybėmis, išpuoliai prieš ją, net jeigu jie nepateisinami, yra visiškai suprantami.

Ši 'giliųjų' teroro priežasčių samprata atsiliepia Europos santykiams su Amerika. Dauguma amerikiečių 9/11 išpuolius laiko nesutaikomo priešo ataka prieš Vakarų civilizaciją, o europiečiai linksta juos laikyti atsaku į Amerikos globaliąją politiką, dėl kurios jie tariasi niekuo dėti ir todėl santykiškai saugūs. Ir jie jaučiasi santykiškai saugūs, nes formaliai dar būdami Amerikos sąjungininkais jie jau suvokia save kaip skirtingus nuo amerikiečių. Būtent ši savivoka – Europa yra ne Amerika – veikia tai, kaip jie traktuoja islamizmo grėsmę. Kadangi Amerika yra tokia ekspansionistinė, galinga ir arogantiška ir kadangi iš esmės ji yra išnaudotojiška kapitalistinė visuomenė, išpuoliai prieš ją tų, kurie jaučiasi jos pažeminti ar išnaudojami, yra suprantami ir tikėtini. Radikalūs kairieji žengia dar vieną žingsnį: jiems 'gilioji' teroro priežastis yra pati Amerika. Vyraujant šiai sampratai politinis europiečių pasirinkimas apsiriboja alternatyva: sugėdinti Ameriką taip, kad ji pakeistų savo politiką arba atsiriboti nuo Amerikos siekiant išvengti panašių išpuolių prieš save. Kadangi beveik nėra šansų pasiekti pirmąjį tikslą, lieka tik vienas pasirinkimas – atsiriboti nuo Amerikos. (Pavyzdžiu gali būti Ispanijos reakcija į teroro išpuolį Madride.) Amerikiečiai gali smerkti tokią politiką kaip kapituliaciją, kaip taikstymąsi su nepermdaujama priešu, kaip naująjį Miuncheną. Tačiau tiems europiečiams, kurie pačią Ameriką laiko valstybe nenaudėle, tokia strategija gali atrodyti racionaliausia. Faktiškai nėra bendros islamiškojo pavojaus priežasčių sampratos, kuri padėtų įveikti Europos ir Amerikos skilimą. Kadangi daugelis europiečių šią grėsmę linksta sieti su grėsme, kurią kelia pati Amerika, tokia atsiribojimo politika jiems gali atrodyti visiškai racionali.

Susidaro išpūdis, jog europiečiai atrado stebėtinai paprastą visų pasaulio nelaimių ir vargų paaiškinimą – „versk kaltę Amerikai“. Bet kokia blogybė pasaulyje yra įkaltis prieš Ameriką, nes ji yra jos veikimo arba neveikimo rezultatas. Kadangi Amerika yra tokia galinga, bet kartu tokia piktavalė, atrodo, jog ji negali imtis jokių veiksmų užsienyje, neprovokuojančių protestus tų, kurie permato jos klastą. Ir atrodo, jog negali būti tokio režimo,– kad ir kokio baisaus ir nežmoniško,– kurį mėgindama nuverstti arba pakeisti Amerika nesusilauktų teisuoliško piktinimosi jos imperiniais siekais, jos vienašališkumu ir „manichėjiška“ arogancija. Tokia dabar yra vyraujanti Europos intelektualų bei gatvių protestuotojų, taip pat tokių „Busho vanotojų“ Amerikoje, kaip Noamas Chomsky ir Michaelas Moore'as, nuostata.

Be abejo, čia galima pastebėti pragmatinį nenuoseklumą: kaltinant Ameriką dėl jos piktadarybių turi būti postuluojuama, jog Amerika, kitaip nei buvusi Sovietų Sąjunga ar Šiaurės Korėja, reaguoja į kaltinimus ir todėl nėra tokia piktavalė, kaip jos kritikai teigia. Verta atkreipti dėmesį į tai, kad masinių demonstracijų Vakarų Europoje prieš Amerikos karą Irake niekada nelydėjo kokios nors demonstracijos prieš Sadamo tironiją. O žiniasklaidos isterijos dėl tyčiojimosi iš

⁹ *Ten pat*, p. 36.

kalinių Abu–Graibo ar Gvantanamo kalėjimuose niekada nelydėjo jos garsūs protestai dėl civilių Irake nukirsdinimų. Susidaro išpūdis, kad susirūpinimas žmogaus teisėmis kyla tik tada, kai kritikams pasitaiko proga įgelti Amerikai. Žmonėms Rytų arba Vidurio Europoje tai primena kitą įsidėmėtiną faktą. Masinių demonstracijų Vakarų Europoje prieš JAV raketų dislokavimą aštuntajame dešimtmetyje niekada nelydėjo analogiškos demonstracijos prieš Sovietų tironiją. Be to, žmonėms Rytų ir Vidurio Europoje turi kelti nuostabą dar ir šis faktas: tai, kas Jūrgeņą Habermasą ir Jacques'ą Derridą paskatino Europos laikraščiuose paskelbti savo garsųjį manifestą apie 'Europos viešojo forumo' gimimą, buvo masinės demonstracijos prieš Amerikos karą Irake 2003 m. vasario 15¹⁰. Pasak jų, tai buvo „reikšmingiausias įvykis po Antrojo pasaulinio karo“. O tai reiškia, jog Berlyno sienos griuvimas, Sovietų Sąjungos žlugimas ir jos viešpatavimo baigtis rytinėje Europos žemyno dalyje buvo kur kas mažiau reikšmingas įvykis. Atrodo, jog, palyginti su Amerika, Sovietų Sąjunga buvo nepakankamai bloga, kad mobilizuotų europiečius 'Europos viešajam forumui' sukurti. Ir atrodo, jog islamiškasis teroras Europai nėra toks baisus, kad ją suvienytų su Amerika prieš jį.

Dabartinis Europos antiamerikanizmas tik netiesiogiai siejasi su George'o W. Busho administracijos užsienio politika. Garsųjį epitetą apie Ameriką, kaip arogantiškąją *hyperpuissance*, į apyvartą paleido prancūzų Užsienio reikalų ministras Hubertas Védrine'as dar B. Clintono administracijos laikais. Antiglobalistų sąjūdis, kurį nuo 1998 m. koordinuoja *Attac* organizacija Prancūzijoje, nuo pat pradžių pasižymėjo antiamerikanizmu. Vienas aktyviausių jos narių buvo garsus filosofas ir sociologas Pierre'as Bourdieu, aršus 'neoliberalizmo' kritikas. 1999 m. prancūzų antiglobalistų aktyvistas José Bové simbolinio vandalizmo aktu sugriovė McDonald's restoraną Prancūzijoje. Taigi europietiškas antiamerikanizmas jau seniai peržengia paprastos kritikos (pagrįstos ar nepagrįstos) ribas. Savo knygoje *Antiamerikanizmas* Revelis šią nuostatą vadina „iracionaliu perviršimi“ ir „apsėstimi“. Beveik neabejotina, kad ji neišnyks dabartiniame Baltųjų rūmų šeimininkui pasitraukus iš savo rančą ar pasikeitus Europos 'branduolio' lyderiams. Antagonizmo ištakos slypi gilesniame nei nesutarimų dėl tarptautinės politikos lygmenyje: jį skatina intelektinis klimatas, dabar vyraujantis Vakarų Europoje.

Europos antiamerikanizmas neišvengiamai turi savo kainą. Faktiškai jis duoda priešingus rezultatus, nei iš jo tikimasi. Net pagrįstą Amerikos politikos kritiką jis nuskandina priešišku invektyvų lavinoje ir todėl skatina amerikiečius numoti ranka į bet kokius europiečių argumentus kaip visiškai beverčius, smerkti Europą kaip „nukaršusią ir besipinančią po kojomis“ (Karlas Zinsmeisteris) arba nurašyti prancūzus kaip „cheese-eating surrender monkeys“. Paradoksalu, bet įnirtingas antiamerikanizmas gali tik susilpninti Europos įtaką Amerikai.

¹⁰ „Nach dem Krieg: Die Wiedergeburt Europas“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2003 05 31, „Europe: plaidoyer pour une politique extérieure commune“, *Libération*, 2003 05 31 – 2003 06 01.

2. Aiškinimai: galių nelygė ir priklausomybė

Kaip paaiškinti dabartinį transatlantinį skilimą? Ar jis tėra eilinis šeimyninis kivirčas iš esmės vieningoje Vakarų bendrijoje? Ar veikia jis liudija gilesnius nesutarimus, kurie brendo jau seniai ir kurie tik aiškiau atsiskleidė Irako krizės metu? Robertas Kaganas¹¹ iškėlė dabar jau išgarsėjusią hipotezę, kurią galima pritaikyti aiškinant dabartinį Europos antiamerikanizmą bei atsaką – amerikietišką eurofobiją. „Laikas nustoti vaizduotis, – rašo jis, – kad europiečiai ir amerikiečiai turi bendrą požiūrį į pasaulį ar kad jie gyvena tame pačiame pasaulyje“. Kaganas piešia šaržą, kur europiečiai vaizduojami kaip Veneros gyventojai, žengiantys į kantiškąjį „uždarą įstatymų, taisyklių, tarptautinių derybų ir tarptautinio bendradarbiavimo pasaulį“, o amerikiečiai vaizduojami kaip marsiečiai, įsitikinę tuo, jog karinė galia vis dar reikalinga Hobbeso džiuŋglėse, plytinčiose už Europos postmoderniojo rojaus sienų.

Pasak R. Kagano, „transatlantinio skilimo priežastys yra gilios, jos klostėsi ilgai ir išliks ilgam“. Pirmasis skilimo veiksnys yra Europos karinis silpnumas ir beprecedentė Amerikos karinė galia – veiksnys, kurią iš dalies sukūrė pati Amerika teikdama Europai saugumo garantiją Šaltojo karo laikais. Silpnumas turi psichologinių padarinių, jis skatina specifinę psichologinę nuostatą. Jeigu esate silpnas, stengsitės neišsikišti, sieksite taikių derybų bei susitarimų, apeliuosite į bendras normas bei taisykles, vengsite veiksmų, kurie kitiems galėtų sukelti įtarimą, jog ketiname griebtis jėgos. R. Kaganas pasitelkia įtaigią metaforą: žmogus miške, ginkluotas tik peiliu, kitaip reaguos į sėlinančią mešką nei žmogus, ginkluotas šautuvu. Antrasis skilimo veiksnys yra Europos istorija, sukėlusį esminių pokyčių europiečių pasaulėžiūroje. Šokiruoti ir sugėdinti savo pačių kruvinos praeities jie pradėjo taiką laikyti aukščiausiąja vertybe. Dabar jie siekia kantiškojo amžinosios taikos arba istorijos baigties pasaulio ir jie nori, kad kiti sektų jų taikios integracijos pavyzdžiu. Būdami silpni ir taikūs, jie stengiasi negirdėti riaumojimų iš džiuŋglių, plytinčių už jų rojaus, ir jaučiasi įžeisti ir pasipiktinę, jei kas nors demonstruoja savo jėgą.

R. Kagano požiūriu, ši europietiškoji vizija pateisinama tik iš dalies. Europiečiai dabar išties susikūrė kantiškąjį pasaulį Europos Sąjungoje, kur anksčiau suverenų valstybių anarchiją vis labiau keičia transnacionalinė ar net supranacionalinė organizacija – taikų pasaulį, vis labiau valdomą teisės normų ir tarptautinių susitarimų. Tačiau aplinkybė, kurios jie nenori pripažinti, yra tai, kad jų taika ir saugumas galiausiai yra garantuojami Amerikos galybės. Jų kantiškasis pasaulis tapo galimas tik po gaubtu, skiriančiu jį nuo platesnio pasaulio, ir buvo faktiškai sukurtas tik todėl, kad jo sienas nuo grėsmių iš džiuŋglių gynė Amerikos Leviatanas.

Veneros ir Marso metaforoje galima išvelgti aliuziją į ‘moteriškos’ Europos maištą prieš ‘vyrišką’ Ameriką – maištą, kurio griebiasi silpnesnioji, tačiau moraliai pakylėtoji pusė siekdama sutvardyti stipresniąją pusę ir nukreipti jos veiksmus derama linkme. Tačiau Amerika negali patenkinti šio reikalavimo. Ji

¹¹ Kagan R., *Apie rojų ir galią*, Vilnius: Eugrimas, 2004.

negali prisiimti atsakomybės už Vakarų pasaulio saugumą ir kartu savo sprendimus padaryti priklausomus nuo tų, kurie tokios atsakomybės neprisiima. Europos 'feministiniai' reikalavimai, net jeigu jie yra pagrįsti jos pačios mažame pasaulyje, negali būti priimtini Amerikai, veikiančiai plačiajame pasaulyje. Europiečiai gyvena iliuzijos pasaulyje. Jie tariasi esą autonomiški ir savarankiški nesuvokdami, jog be šalia stovinčios Amerikos jie būtų nutempti atgal į istoriją.

Šis aiškinimas vis dėlto kelia tam tikrų problemų: ar europiečiai yra pacifistai dėl to, kad neturi pakankamai ginklų, ar veikiau priešingai – neturi pakankamai ginklų dėl to, kad yra pacifistai? R. Kaganas teikia pirmenybę pirmajam požiūriui, nors jis pripažįsta įtakas, veikiančias priešinga kryptimi. Be to, kai kurių Europos ir Amerikos nesutarimų priežastį jis aiškina tuo, jog pasibaigus Šaltajam karui europiečiai mėgina apibrėžti „Europą“ kaip alternatyvą Amerikai užuot ieškoję naujo bendro „Vakarų“ apibrėžimo. Tačiau kodėl jie tai daro? R. Kagano siūlomas transatlantinio skilimo gydymo receptas, ne itin drąsus ir ne itin optimistiškas, yra dvejopas. Pirmia, Europa turi skirti daugiau pinigų gynybai ir nustoti būti „kariniu nykštuku“. Antra, ji turi pripažinti, kad už postmoderniojo Europos pasaulio ribų vis dar plyti modernus ir iki-modernus pasaulis. Europiečiai gali išpažinti Kantą savo burbule, tačiau turi pripažinti Hobbesą platesniame pasaulyje, ir jie turi pripažinti Amerikai globalinio Leviantano vaidmenį. Išties galbūt turi pripažinti, bet ar pripažins?

Yra ir kitų skilimo aiškinimų, labiau pabrėžiančių jo psichologinį aspektą. Amerikietis karo istorikas ir publicistas Victoras Hansonas ir prancūzų politinis filosofas Pascalis Bruckneris Europos priešiškume Amerikai išvelgia „priklausomybės sindromą“ ir „skolininko kompleksą“. Būdami Amerikos parūpinto saugumo išlaikytiniais europiečiai įgijo psichologinį neapykantos išlaikytojui kompleksą. Būtent dėl to, kad Amerika gynė Europą, europiečiai vis mažiau dėmesio skyrė savo gynybai ir darėsi vis silpnesni. Ir kadangi silpnėjančiai Europai bus vis labiau reikalinga Jungtinių Valstijų gynybinė parama, jie vis labiau nekės Amerikos. Šešetą dešimtmečių galiojanti Amerikos saugumo garantija Europai buvo strateginė klaida. Pamatinė NATO yda yra tai, kad daugeliui jos narių laisvasis pasaulis yra „nemokami pietūs“, kad beveik visas sąskaitas apmoka viena šalis. Kaip bet kokia kita šalpa, saugumo šalpa sukuria kenksmingą ir sunkiai pagydomą jos gavėjo priklausomybę. Kaip sako P. Bruckneris, „kuo labiau mes keikiame Jungtines Valstijas, tuo labiau mes nuo jų priklausome. Mes esame panašūs į vaiką, kuris maištauja prieš savo tėvus siekdamas, kad jie niekada nepaliktų jo vieno“¹². Tiesą sakant, tai nėra nauja diagnozė. Dar 1982 m. britų istorikas Michaelas Howardas darė panašią išvadą: „Vakarų Europos šalys faktiškai išsižadėjo atsakomybės už savo pačių saugumą. Jų ginkluotosios pajėgos, kurios visada simbolizavo nacionalinės savimovės ir nepriklausomos egzistencijos siekį, tapo beveik periferinės, jų nekontroliuojamo branduolinės atgrasos mechanizmo dalimi“¹³.

¹² Hanson V., „Goodbye to Europe?“, *Commentary*, October 2002; Bruckner P., „Europe: Remorse and Exhaustion“, *Dissent*, Spring 2003.

¹³ Howard M., „Reassurance and Deterrence: Western Defense in the 1980s“, *Foreign Affairs* vol. 61, no. 2, Winter 1982/1983, p. 312–313.

Šiuo požiūriu postmoderniosios Europos aukštumą paaikškina tas faktas, jog Vašingtonas ją atleido nuo pareigos rūpintis savo saugumu. Faktiškai Amerikos karinių pajėgų buvimas tokiose šalyse kaip Vokietija yra gryna žala abiem pusėms: jis tik skatina oportunistinį pacifizmą ir antiamerikanizmą, kurstomą priklausomybės ir neapykantos globėjui kompleksu. Amerikos atsisveikinimas ir pasitraukimas iš Europos būtų geriausias europietiškojo antiamerikanizmo problemos sprendimas ir jis galėtų atverti naują, brandesnių santykių perspektyvą.

3. Gilesnės priežastys: ideologinis skilimas

Bet ar išties europietiškoji maištą prieš Ameriką galima paaikškinti vien galių nelygybės ir jos generuojamos psichologijos terminais (neapykanta globėjui, silpnėjantis grėsmių suvokimas, pacifistinis mentalitetas)? O kas, jeigu, kaip teigia istorikas Tony Judtas, „europiečiai yra šykštūs savo gynybai ne dėl to, kad amerikiečiai garantavo jiems įėjimą į amžinosios taikos pasaulį, o dėl to, kad trečiame šio amžiaus ketvirtyje jie nusprendė skirti didžiulius pinigų brangioms (ir labai populiarioms) viešosioms paslaugoms“. Globėjiskos valstybės plėtra, socialinių (valstybinių) paslaugų gausėjimas vis labiau stūmė šalin privačias pastangas ir „panašiai kaip viešasis sektorius išstūmė privačią iniciatyvą daugelyje nacionalinės politikos sričių, taip ir kolektyvinio bendradarbiavimo įprotis dabar formuoja Europos požiūrį į tarptautinius santykius“¹⁴.

Smerkdami Amerikos vienašališkumą europiečiai išreiškia savąją vidaus politikos ir tarptautinių santykių viziją – viziją, kurią galima apibūdinti kaip kolektyvistinę, palyginti su kas labiau individualistine vizija, kuria vadovaujasi amerikiečiai. Šis skirtumas pasireiškia įvairiais būdais. Vienas yra tai, kokią santykinę vertę žmonės teikia individo nepriklausomybei ir 'savikliai'. Amerikiečiai ją vertina labai aukštai; europiečiai, priešingai, labiau vertina 'solidarumą'. Nuošimtis amerikiečių, manančių, jog sėkmę gyvenime lemia nuo jų nepriklausančios jėgos, smuko nuo 41 % 1988 m. iki 32 % dabar, tačiau taip manančių vokiečių nuošimtis išaugo nuo 59 % 1991 m. iki 68 % dabar¹⁵. Kitas skirtumas yra tai, kad amerikiečiai noriai priima kapitalizmą, o verslo genijus šlovina panašiai kaip prancūzai garbina genialius menininkus bei intelektualus. Amerikoje gilias istorines šaknis turi antietatizmas, kurį sustiprino konservatyvioji Ronaldo Reagano revoliucija. Priešingai nei europiečiams, daugumai amerikiečių valdžia nėra sprendimų šaltinis, veikiau ji pati yra problema. Su šia nuostata gali būti susijęs Amerikos religingumas, tas charakterio bruožas, kuris „skatina amerikiečius žvelgti į problemas per asmeninių dorybių ir ydų prizmę. Jis taip pat juos skatina visuomenės negeroves mėginti šalinti savanoriška veikla, o ne valdžios priemonėmis“¹⁶. Europiečių religingumas, priešingai, sparčiai

¹⁴ Judt T., „Its Own Worst Enemy“, *The New York Review of Books*, August 15, 2002.

¹⁵ Micklewait J., Wooldridge A., *The Right Nation: Conservative Power in America*, The Penguin Press, 2004, p. 312.

¹⁶ *Ten pat*, p. 326.

silpsta. Tiesą sakant, radikalus sekuliarizmas daugeliui jų pakeitė religiją. Europiečius taip pat glumina amerikiečių patriotizmas ir nacionalizmas, nes dėl savo kruvinių karų patirties jie linksta nacionalizmą sieti su ksenofobija bei šovinizmu, o dabar jie mėgina įgyvendinti grandiozinį nacionalinio tapatumo išstiprinimo Europos supervalstybėje projektą.

Visa tai yra reikšmingi ideologiniai skirtumai ir atrodo, jog jie tampa vis ryškesni. Nuvalkiota frazė apie "bendras Vakarų vertybes" gali būti klaidinga, jeigu pamatinės vertybės – laisvė, žmogaus teisės ir t. t. – suvokiamos skirtingai dviejose Atlanto pusėse. Ir išties, kaip pastebi Tony Judtas, „tai, kas europiečiams kelia didžiausią susirūpinimą Amerikoje, yra būtent tai, ką amerikiečiai laiko didžiausiu savo šalies privalumu: unikalų moralistinio religingumo, viešosios rūpybos minimumo ir rinkos laisvės maksimumo derinį, – „amerikietiškąjį gyvenimo būdą“, – kurį papildė misionieriška užsienio politika, nukreipta į šių vertybių ir šios praktikos eksportą“¹⁷. Būtent šį amerikietiškąjį gyvenimo būdą Gerhardas Schröderis niekinamai vadino *amerikanische Verhältnisse*, kurių Europai nederėtų imituoti.

Žinoma, kasdienė politika Amerikoje ir Europoje nėra taip radikaliai skirtinga: amerikiečiai yra gavę nemažai etatizmo dozių, ypač Lindono Johnsono epochoje, o europiečiai bent jau formaliai išpažįsta liberaliąją demokratiją. Tačiau jų giliosios nuostatos yra skirtingos, netgi priešingos. „Amerikiečiai, – rašo Paskalis Bruckneris, – laisvę supranta kaip „svajonę“. Jie renka liberaliąją demokratiją kaip geriausią iš visų sistemų, tuo tarpu daugelis europiečių liberalizmą priima tik todėl, kad patrauklesnės alternatyvos juos nuyvlė“¹⁸. Amerikos viešosios nuomonės svorio centras yra kur kas toliau į dešinę (klasikinio liberalizmo linkme) nei bet kurioje kitoje išsivysčiusioje šalyje. Europa niekada neturėjo (išskyrus nebent M. Thatcher laikų Angliją) sąjūdžio, analogiško tam, kuris pastaruosius 30 metų kilo ir stiprėjo Amerikoje. O Amerika niekada neturėjo rimtos partijos ar judėjimo, panašaus į europietiškąją socialdemokratiją. Kaip sako Micklethwaito ir Woolridge'o knygos pavadinimas, Amerika yra „dešinioji šalis“.

Kadangi europiečiai Ameriką suvokia kaip begėdiškai kapitalistinę šalį ir kadangi jie atmeta nežabotą kapitalizmą (pripažindami nebent sureguliuotą ir sutramdytą jo formą) reikalaudami vis platesnio ir gilesnio „socialinio teisingumo“, šios dvi vizijos neišvengimai konfliktuoja. Neatsitiktinai antiamerikanizmas Europoje reiškiasi kartu su antiglobalizmu, dažnai dar ir tandeme su antisemitizmu – visi šie sąjūdžiai yra aršiai antikapitalistiniai ir priešiški „neoliberalizmui“, kurį skatina ir palaiko Amerika. Kaip pastebi J. Revelis, „pagrindinė antiamerikanizmo funkcija visada buvo ir yra liberalizmo diskreditavimas diskredituojant žymiausią jo įsikūnijimą. [...] Kova prieš globalizaciją yra apraiška daug senesnės kovos prieš liberalizmą, kurio svarbiausioji atstovė ir galingiausioji reiškėja yra Jungtinės Valstijos“¹⁹. (Užkertant kelią painiavai reikia pabrėžti, jog žodį „liberalizmas“ J. Revelis vartoja europietiška prasme; Amerikoje šią termino prasmę daugmaž išreiškia 'konservatizmas'.)

¹⁷ Judt T., „It's the anti-American Way“, *Financial Review*, April 17, 2003.

¹⁸ Bruckner, *ten pat.*

¹⁹ Revel J. F., *Anti-Americanism*, Encounter Books, 2003, p. 12, 31.

Negalima sakyti, jog prancūzai ir vokiečiai, ar net britai, buvo karšti Amerikos simpatikai Šaltojo karo laikais. Kol Sovietų imperija kėlė grėsmę Vakarų Europai savo raketomis ir kariuomene jos pašonėje, Vakarų vienybė turėjo labai pragmatišką motyvą. Tačiau kai šis pavojus išnyko, transatlantinės harmonijos paskatos pradėjo silpnėti, o ideologiniai skirtumai vis labiau ryškėti. Yra taip pat ryšys tarp Berlyno sienos griuvimo ir įvairių 'anti' judėjimų atsiradimo kairiajame politinio spektro sparne. Po 'realaus socializmo' žlugimo ir marksizmo diskreditacijos kairieji prarado pozityvų savo vienybės pagrindą. Nors jie gali apeliuoti į tokias miglotas sąvokas, kaip „socialinis teisingumas“ ar „pažangos vertybės“, tikrasis kairiųjų vienybės rišiklis šiandien (tiek Europoje, tiek Amerikoje) yra neapykanta Jungtinėms Valstijoms, įkūnijančioms sistemą, kurią jie laiko ydinga, net jeigu ir neįveikiama²⁰. Amerikietiškas arba, plačiau, „anglosaksiškas“ kapitalizmo modelis atrodo kultūriškai ir filosofiškai svetimas Europos žemyno mentalitetui. Jis suvokiamas kaip grėsmė europietiškam geros visuomenės idealui. Neatsitiktinai „socialinio modelio“ – smulkmeniškai reguliuojamos, korporatistinės ekonomikos ir valstybinio paternalizmo – gynimas Europoje tapo pastanga, vienijančia profsąjungas, antiglobalistus bei antiamerikietiškąjį gaivalą²¹.

Šių geros visuomenės vizijų skirtumai pasireiškia ir tarptautinių santykių srityje. Viena vertus, Amerikos vidaus reikalų individualizmas natūraliai transformuojasi į vienašališkumą tarptautinėje arenoje. Amerikiečių įsitikinimas, jog vidaus gyvenime piliečiams geriausia palikti maksimalią veikimo laisvę pripažįstant valdžiai tik labai ribotas intervencijos sritis, formuoja jų požiūrį ir į tarptautinius santykius. Vadovavimasis „išėjimo“, o ne „balsavimo“ strategija (Hirschmano terminai), dalyvavimą tarptautinėje bendruomenėje traktuojant kaip laisvo pasirinkimo dalyką ir visada pasiliekančią galimybę iš jos pasitraukti, yra analogiškas Amerikos individualistinei praktikai vidaus reikaluose. Kita vertus, Europos tarptautinis „daugiašališkumas“ yra vidaus kolektyvizmo – „balsavimo“ strategijos – apraiška tarptautiniame lygmenyje. Pamatinė idėja yra kolektyvinė atsakomybė, jungtinė veikla, klusnumas aukštesniam autoritetui – valstybei (vidaus reikaluose) arba „tarptautinei bendruomenei“ (globaliu mastu).

Transatlantiniai nesutarimai tarptautinėje arenoje iš esmės tėra padidinti nesutarimai dėl vidaus politikos. Čia konfliktuoja dvi ideologijos. Viena yra grindžiama prielaida, kad individai ir tautos turi kliautis pirmiausia patys savimi, gali laisvai stiprinti savo galias ir jėgas (kurdami, jei pageidauja, „savonorių koalicijas“) – minimaliai kišantis į jų reikalus nacionaliniams ar globaliems autoritetams. Atitinkamai „daugiašališkumas“ turi skirtingas prasmes dviejose Atlanto pusėse. Dauguma europiečių tiki tuo, ką Robertas Kaganas vadina principiniu daugiašališkumu. Jų požiūriu, tarptautinis pritarimas (suteikiamas, pa-

²⁰ Markovits A. S., „The European and American Left since 1945“, *Dissent*, Winter 2005, p. 5–14.

²¹ Dvi naujos knygos, kuriose ginamas europietiškas ir „anglosaksiškas“, modelis yra atitinkamai, Rifkin J., *The European Dream: How Europe's Vision of the Future is Quietly Eclipsing the American Dream*, Tarcher/Penguin, 2004; Gersemann O., *Cowboy Capitalism: European Myths, American Reality*, CATO Institute, 2004.

vyzdžiui, JT Saugumo tarybos) yra ne tik priemonė tikslui pasiekti, bet tikslas pats savaime, bet kokių veiksmų tarptautinėje arenoje teisėtumo *condition sine qua non*. Net jeigu Jungtinės Valstijos būtų visiškai teisios dėl Irako, europiečiai vis vien manytų, kad Jungtinių Valstijų intervencija būtų neteisėta nesant tarptautinės bendruomenės pritarimo. Amerikiečiai, priešingai, nėra principiniai daugiašalininkai. Daugiašališkumas jiems tėra instrumentinė vertybė. Jų formulė, atrasta dar B. Clintono administracijos laikais, yra „daugiašališkumas – jeigu galimas, vienašališkumas – jeigu būtinas“. Richardas Haasas, buvęs aukštas pareigūnas Vašingtone, taip išreiškė šią idėją: „Jokia organizacija, net Jungtinės Tautos, neturi monopolio teisėtumo klausimu; teisėtumas priklauso nuo to, kokiais argumentais grindžiamas tam tikras veiksmas ir kokiais būdais jis vykdomas“²².

Ši nuostata kelia nerimą europiečiams. Jie jau perleido daugelį savo valstybinio suverenumo galių supranacionalinėms Europos Sąjungos organizacijoms, ir dabar Europos gyvenimą vis labiau reglamentuoja tokia valdžia, kuri nėra kontroliuojama nacionaliniu lygiu, kitaip sakant, veikia post-nacionalinis Europos daugiašališkumo režimas. Kaip pabrėžė Javieras Solana, daugiašališkumo reikalavimas nėra europiečių gudrybė siekiant tarptautinėmis sutartimis surišti Amerikos Guliverį: „Europiečių išpažįstamas daugiašališkumas yra jų įsitikinimo dalykas, o ne piktybinė strategija. Patirtis mums sako, jog dalijimasis suverenumu (*sharing*) yra suverenumo stiprinimas. Netiksliai cituojant sero Winstono Churchillio aforizmą, daugiašališkumas yra blogiausia tarptautinės bendruomenės valdymo forma, išskyrus visas kitas, kurios jau buvo išmėgintos“²³. Tad nenuostabu, kad Donaldas Rumsfeldo tezė, jog „blogiausia, ką galima padaryti, – tai leisti koalicijai apibrėžti misiją“, sukėlė pasipiktinimą Europoje. Amerikiečių požiūriu, jeigu tarptautinės institucijos apskritai turi kokią nors teisėtą galią, tai tik „tą galią, kurią joms suteikia nacionalinės valstybės savo suderėtais susitarimais. [...] Europiečiai, priešingai, yra linkę manyti, jog demokratinis teisėtumas nusileidžia iš viršaus, platesnės tarptautinės bendruomenės valia, pranokstančia bet kurios atskiros nacionalinės valstybės valią“²⁴. Amerikiečiai linksta į individualizmą, europiečiai – į kolektyvizmą. Kolektyvinė nuostata tarptautiniame lygmenyje reiškia, jog tik kolektyvai turi teisę apibrėžti misijas: misijos turi būti distiliuojamos iš kolektyvinės valios arba turi gauti jos pritarimą. Kolektyvistui veiksmas yra neteisėtas, jeigu nėra sankcionuotas kolektyvo; individualistui veiksmas yra teisėtas, jeigu nėra jo neteisėtumo įrodymo.

Taigi Europa ir Amerika turi skirtingas veiksmo atsakomybės tarptautinėje politikoje sampratas. Per keletą pastarųjų dešimtmečių europiečiai vykdė projektą, demontuojantį nacionalinę valstybę ir denacionalizuojantį politinį gyvenimą, ir būtent dėl to Amerikos nacionalizmą ir patriotizmą jie yra linkę laikyti

²² Haas R., „Sovereignty: existing rights, evolving responsibilities“, remarks to the School of Foreign Service and the Mortara Center of International Studies, Georgetown University, 14 January, 2003.

²³ Solana J., „Europe and America: partners of choice“, speech to the annual dinner of the Foreign Policy Association, New York, 7 May, 2003.

²⁴ Fukuyama F., „The West May be Cracking: America vs. The Rest“, *New Perspectives Quarterly* vol. 21, no. 3, Summer 2004.

ti anachronizmu. Ir priešingai, daugelis amerikiečių žvelgia į šį europietiškąjį projektą su įtarumu, išvelgdami jame klastingą sumanymą realizuoti socialdemokratinę viziją tarptautiniu ir galiausiai globaliu lygiu. Jiems kelia nerimą tai, kad europietiškas politinio valdymo modelis galiausiai veda į socialistinį „transnacionalinį progresyvizmą“ ir į viršnacionalinių organizacijų – „akronimijos“ – viešpatiją²⁵.

Pasak Russelo Bermano, „pasirinkimas tarp vienašališkumo ir daugiašališkumo nurodo kažką daugiau nei tarptautinių santykių subtilybes. Vyksta dviejų fundamentaliai skirtingų pasaulėžiūrų konfliktas. Daugiašališkumas, pagal apibrėžimą, reiškia individo prerogatyvų panaikinimą ir jis implikuoja atsakomybės perleidimą komitetų režimams, o tai, kaip parodė politikos teoretikė Hannah Arendtė, yra tokia atsakomybė, kurios niekas neneša. [...] Tiek vidaus politikoje, tiek tarptautiniuose reikaluose jo padarinys yra egoizmo įveika. Tuo tarpu Jungtinių Valstijų sąsaja su vienašališkumu išreiškia visiškai kitokią laisvės sampratą – laisvę, kuri nepriklauso nei nuo valstybės, nei nuo supervalstybės.“²⁶ Panašiai kalba Francis Fukuyama: „Visais šiais požiūriais – rūpybos, nusikalstamumo, verslo reguliavimo, švietimo ar užsienio politikos klausimais – egzistuoja tvarūs skirtumai, kurie Ameriką daro nepanašią į jokią kitą šalį. Amerika yra kur kas labiau antietatistinė, individualistinė, labiau palaukanti *laissez faire* ir labiau egalitarinė nei bet kuri kita demokratija“²⁷. Abu autoriai pabrėžia anglosaksiškąją laisvės idėją: laisvė priklauso individams, ji nėra privilegija, kurią individams suteikia kolektyvai. Pastaruoju metu apskritai dažnai pabrėžiamas šios idėjos kontrastas su Europos kontinentine (prancūzų) tradicija, kur tik „bendra valia“ yra tas teisėtumo šaltinis, kuris suteikia veiksmų laisvę individams ir jų grupėms. Amerikos politinė tradicija kyla iš vieno konkretaus šaltinio – iš anglų klasikinio liberalizmo. Būtent todėl jos politinė kultūra yra kur kas monolitiškesnė nei toji, kuria gali pasiremti europiečiai²⁸. Amerikoje nėra jokio atitiktens europietiška dešiniųjų–kairiųjų takoskyrai. Europietiškojo tipo socialdemokratija Amerikoje niekada nepasiekė ir vargiai ar kada nors pasieks plataus politinio pripažinimo aukštumas. Kaip rašo *Dešiniojos šalies* autoriai, „Amerikos viešosios nuomonės svorio centras yra smarkiai pasislinkęs į dešinę – ir visam pasauliui derėtų išsiaiškinti, ką tai reiškia“²⁹.

²⁵ Fonte J., „Liberal Democracy vs. Transnational Progressivism: The Future of the Ideological Civil War Within the West“, *Orbis*, Summer 2002; O'Sullivan J., „Gulliver's travails: The U.S. in the post-Cold-War world“, *The New Criterion*, Vol. 23 No. 2, October 2004.

²⁶ Berman R., *Anti-Americanism in Europe: A Cultural Problem*, Hoover Institution, 2004, p. 79–80.

²⁷ Fukuyama, (24 išnaša).

²⁸ Pastaruoju metu pasirodė ištisas srautas veikalų, kuriuose mėginama apibrėžti skirtumą tarp Europos ir Amerikos (tiksliau, anglosaksiškosios) politinės tradicijos: MacFarlane A., *The Riddle of the Modern World: Of Liberty, Wealth and Equality*, Palgrave Macmillan, 2002; Himmelfarb G., *The Roads to Modernity: The British, French, and American Enlightenments*, Knopf, 2004; Huntington S., *Who Are We: The Challenges to America's National Identity*, Simon and Schuster, 2004; Bennett J. C., *The Anglosphere Challenge: Why the English-Speaking Nations Will Lead the Way in the Twenty-First Century*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2004.

²⁹ Micklewait J., Wooldridge A., (15 išnaša) p. 11.

Tiek kultūriniam elitui, tiek platesnių kultūrinių vertybių lygmenyje Vakarų Europos ir Amerikos skirtumai yra labai reikšmingi ir turi rimtų politinių padarinių. Skirtingos laisvės sąvokos, skirtingos geros visuomenės vizijos formuoja skirtingus požiūrius į tai, kaip jos gali būti įgyvendintos platesniame pasaulyje. Šie ideologiniai skirtumai geriau paaiškina dabartinius transatlantinius nesutarimus nei galių nelygė, kuri veikiausiai yra ideologinio Vakarų skilimo padarinys, o ne jo priežastis.

4. Skilimo ataidai: senoji ir nauji Europa

Nieko nuostabaus, kad antiamerikanizmas beveik niekaip nepasireiškė neseniai išsivadavusiose Vidurio Europos ir Baltijos šalyse. Visos Vidurio Europos valstybės ir ypač Baltijos šalys suvokia, jog tik galingosios Amerikos ryžtas priešstatoje su „blogio imperija“ joms padėjo atgauti savo nepriklausomybę. Ši valstybinės nepriklausomybės idėja vis dar išlieka gyvybinga šiame regione ir ji puikiai rezonuoja su Amerikos nacionalizmu. Tačiau pastaruoju metu Vidurio ir Rytų Europos nacionalizmas susiduria su rimtomis problemomis.

Atrodo, jog beveik visos Vidurio ir Rytų Europos šalys susiduria su dilema dabartinėje transatlantinių santykių krizėje³⁰. Visų jų postkomunistinės politikos tikslas buvo integravimasis į europietiškas ir transatlantines struktūras (ES ir NATO). Jos pasitiki NATO kaip patikima jų saugumo garantija, bet tik todėl, kad narystė šioje organizacijoje reiškia glaudžius ryšius su JAV – galingiausia jos nare. Ir jos siekia gerų santykių su JAV, nes netiki, jog „branduolio“ Europa (net pati priklausydama NATO) galėtų ar norėtų ateiti joms į pagalbą pavojaus atveju. Šis jų skepticizmas yra visiškai pagrįstas. Jos turėjo progų įsitikinti kartotinomis Europos nesėkmėmis dorojantis su krizėmis savo pačios kieme – ryžtingajai Amerikai nuolat atskubant jai į pagalbą. Jas glumino Prancūzijos ir Vokietijos bendradarbiavimas su Rusija (ir Kinija) blokuojant amerikiečių pastangas gauti Saugumo tarybos pritarimą invazijai į Iraką. Jos taip pat gali padaryti skeptiškas išvadas iš tokių faktų, jog vokiečiai Vladimirą Putiną vertina palankiau nei George'ą W. Bushą.

Palaikydamos Ameriką Irako klausimu Vidurio ir Rytų Europos šalys (kartu su Britanija, Danija ir Nyderlandais) faktiškai sužlugdė Vokietijos ir Prancūzijos pastangas pasukti ES užsienio politiką antiamerikanizmo linkme. Ir jos nesileido įbauginamos Paryžiaus ir Berlyno. *The Washington Times* skelbė, jog „Vidurio ir Rytų Europos šalys tapo pagrindiniais Amerikos sąjungininkais Europoje“³¹. Taigi transatlantinis skilimas pasireiškė kaip skilimas pačioje Europoje. Saugumo klausimais Europa akivaizdžiai pasidalino į proamerikietiškas ir antiamerikietiškas stovyklas, į 'naująją' ir 'senąją' Europą – taip akivaizdžiai, kad *The Economist* iškėlė klausimą, ar NATO ir Europos sąjunga yra partnerės ar varžovės³².

³⁰ Budryte D., „The Dilemma of 'Dual Loyalty': Lithuania and Transatlantic Tensions“ in *Old Europe, New Europe and the US*, ed. by Tom Lansford, Blagovest Tashev, Ashgate, 2005.

³¹ „A Ticket to the New Europe“, *Washington Times*, February 9, 2003, p. 4.

³² „NATO and the European Union“, *The Economist*, February 26, 2005.

Tačiau, kita vertus, „naujieji“ europiečiai Europos sąjungą laiko pagrindiniu instrumentu savo ekonominei pažangai. Ši dvejopa nuostata – Amerikos palikymas saugumo sumetimais ir šliejimas prie Europos Sąjungos ekonominiais sumetimais – gali tapti prieštaringa ir neįgyvendinama, jeigu Europos Sąjunga vystysis kaip atsvara Amerikai – o būtent taip jos ateitį išivaizduoja dabartinis Vokietijos ir Prancūzijos tandemas. Tad atrodo, jog „naujieji“ europiečiai išties susiduria su dilema: arba efektyvus saugumas (ir aljansas su Amerika), arba ekonominė pažanga (aljansas su vokiečių ir prancūzų tandemu Europos sąjungoje).

Tačiau ar tai yra reali dilema? Ji yra reali tik priimant prielaidą, jog ES, kaip politinė sąjunga, yra būtina „naujosios“ Europos ekonominės pažangos sąlyga. Kaip tik šia prielaida galima suabejoti. Toli gražu nėra akivaizdu, kad „vis glaudesnė Europa“, grindžiama jos „socialiniu modeliu“, geriausiai pasitarnautų ekonominiams šalių naujokių interesams. Tiesą sakant, gali kilti abejonių, ar glaudesnė Europa joms apskritai naudinga. Tariamoji dilema remiasi idėja, kad Europos „socialinis modelis“ yra gyvybingas ir kad jis, net būdamas ekonomiškai mažiau efektyvus, garantuoja didesnę „socialinį saugumą“ nei anglosaksiškas modelis. Tačiau ši prielaida vis labiau tampa kritikos objektu. Pasak britų istoriko Paulo Johnsono, „ES ekonominę filosofiją, jeigu ji apskritai tokią turi, nusako vienas žodis – „konvergencija“. Siekiama visas nacionalines ekonomikas užtempti ant vieningo tobulo modelio kurpaliaus. O tai yra tobulas receptas stagnacijai. Tai, kas varo į priekį kapitalistinę sistemą, kas palaiko ekonomikos dinamiškumą, yra būtent nonkonformizmas, visa, kas nauja, neįprasta, ekscentriška, netikėta, kas kyla iš neišsemiamo žmogiškosios prigimties išradinumo“³³. Perdėtas reglamentavimas ir konformizmas jungtyje su monopolinėmis profesinių sąjungų galiomis kelia stagnaciją ir nedarbą „branduolio“ Europai paversdamas niekais saugumo ir solidarumo pažadus³⁴. Padėtį dar labiau apsunkina gresiantis pensinio aprūpinimo sistemos žlugimas Europos populiacijai sparčiai senstant, o gimstamumo lygiui nusmukus daug žemiau už paprastos reprodukcijos lygį.

Kyla nerimas, net Vokietijoje ir Prancūzijoje, kad „socialinis modelis“ turi esminių ydų ir kad reikalingos reformos, kurios jį priartintų prie „anglosaksiškojo“ modelio. Faktiškai negalavimai, nuo kurių dabar kenčia „branduolio“ Europa, yra panašūs į tuos, kurie buvo apnikę pačias JAV ir Britaniją aštuntajame dešimtmetyje. Britai ir mažesniu mastu amerikiečiai jau išbandė savuosius „socialinius modelius“ ir įsitikino jų ydingumu. Dabar jau plačiai pripažįstama, jog būtent rinkos liberalizavimo reformos, kurias pradėjo R. Reaganas ir M. Thatcher, nutraukė stagnacijos ir nuosmukio procesą anglosaksų valdose. Nieko nuostabaus, kad pastarąjį ketvirtį amžiaus Jungtinių Valstijų ir Jungtinės Karalystės ekonominio augimo tempai buvo dvigubai didesni už Vokietijos, Prancūzijos ir Italijos; o nedarbo lygis JAV ir Jungtinėje Karalystėje nesiekia 5 %, kai tuo tarpu Vokietijoje ir Prancūzijoje jis perkopia dviženklis skaičius.

Analogiškas abejones „socialinio modelio“ gyvybingumu reiškia Čekijos Prezidentas Vaclavas Klausas, kuris pasiremdamas ekonomisto Nobelio premi-

³³ Johnson P., „What Europe Really Needs“, *The Wall Street Journal*, Friday, June 17, 2005.

³⁴ Gersemann (21 išnaša) p. 2, 3.

jos laureato Friedricho Hayeko argumentais atkreipia dėmesį į biurokratinės centralizacijos pavojus politiniame darinyje, jungiančiame daugybę skirtingų tautų. Pasak V. Klaus, „integracija“, suvokiama kaip rinkų atvirumas, yra geras dalykas, nes skatina konkurenciją ir apriboja valstybinio intervencionizmo galias, tačiau „unifikacija“ yra neabejotinai žalinga ekonomikai. Be to, ji yra pavojinga, nes mėgina sukurti demokratinę vienatę ten, kur nėra „demo“ tokiam suvienijimui³⁵. Martas Laaras, žinomas estų politikas, išreiškė panašų požiūrį reaguodamas į garsųjį Prezidento Chiraco akibrokštą: „Europai laikas keistis. Ji turi tapti dinamiškesnė, ryžtingesnė, konkurencingesnė, atviresnė ir labiau orientuota į ateitį. Europos tautos gali išsaugoti savo unikalų tapatumą net būdamos atviros viena kitai. Būtent tai yra tikroji Europos tapatybė – ne kokios nors susigalvota vienybė“³⁶. Šių kritikos balsų daugėja.

Vis dėlto kaip galima turėti iš ES ekonominės naudos ir kartu išvengti „vis glaudesnės vienybės“ kaštų? Davidas Hannanas, britų konservatyvus parlamentaras, siūlo sprendimą. Britanija, jo požiūriu, turi išsaugoti prekybinius ryšius su ES, palaikyti glaudžius tarpvyriausybinius santykius, tačiau nepasiduoti politinei asimiliacijai. Tai nėra utopinis projektas. Pažvelkime į EFTA (Europos laisvosios prekybos asociacija), kuriai priklauso Norvegija, Šveicarija, Islandija ir Lichtenšteinas: šios šalys „naudojasi visomis keturiomis vieningos rinkos laisvėmis: laisvu prekių, paslaugų, žmonių ir kapitalo judėjimu. Tačiau jos pasilieka už Bendrosios žemės ūkio politikos ribų, pačios kontroliuoja savo sienas, pačios sprendžia žmogaus teisių klausimus, jos gali laisvai derėtis dėl prekybinių santykių su ES nepriklausančiomis šalimis ir jos moka tik simbolinę sumą į ES biudžetą. Nenuostabu, kad jos yra daug turtingesnės už ES šalis. OECD duomenimis, BNP *per capita* keturiose EFTA šalyse yra dvigubai didesnis už ES“³⁷. Ar tokia perspektyva nebūtų viliojanti 'naujamajai' Europai?

Žlugus referendumui dėl ES konstitucijos Prancūzijoje ir Nyderlanduose, o vėliau britams pradėjus maištą dėl ES biudžeto tapo akivaizdu, kad Europa yra susiskaidžiusi ne tik saugumo, bet ir ekonominės politikos klausimais. ES viršūnių susitikimas Briuselyje 2005 m. birželio 16–17 d. virto „mūšio lauku“, kur susikirto skirtingos politinės ir ekonominės Europos ateities vizijos. Galima svarstyti klausimą, ar Vidurio ir Rytų europiečiai nori (gali) užkirsti kelią Vokietijos ir Prancūzijos mėginimams sukurti antiamerikietišką ES ekonominę politiką. Ar jų proamerikanizmas saugumo klausimu gali transformuotis į anti-ES (antivokietišką ir anti-prancūzišką) nuostatą ekonominės politikos klausimais? Ar jie drįstų palaikyti britų pusę prieš „branduolio“ Europą? Ar gali pagrindinės Europos partijos, pradedant dešiniaisiais Vokietijoje, Italijoje ir Lenkijoje ir baigiant kairiaisiais Švedijoje, Ispanijoje ir Lietuvoje, susiburti aplink T. Blairą, kaip potencialų naujosios Europos vizijos – politiškai mažiau ambicingos, bet ekonomiškai dinamiškesnės – vėliavnešį? Nėra paprastų atsakymų į šiuos klausimus.

„Naujieji“ europiečiai gali pasirinkti oportunistinę strategiją mėgindami

³⁵ „Ich habe Angst um Europa“ [I am afraid for Europe], interview mit Vaclav Klaus, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 15 03 2005.

³⁶ Laar M., „New Europe Won't 'Keep Quiet' Until All Europe Is New“, *The Wall Street Journal*, February 19, 2003.

³⁷ Hannan D., „The EU can work for Britain – if we quit“, *The Daily Telegraph*, 28 08 2005.

įtikti abiem skilimo pusėms ir taip laimėti kokius nors nedidelius prizus. Tai būtų įprastoji grupinių interesų politika, dažnai duodanti nulines sumos arba negatyvios sumos rezultatus. Atrodo, kad tai yra vyraujanti pozicija dabartinėje Lietuvos užsienio politikoje³⁸. Naivia viltimi grindžiama ir Lietuvos „ilgalaiškės“ ekonominės politikos prognozė: „Lietuva, jau būdama ES senbuve“ ir „modernizavusi ūkio strategiją ir valstybės ekonominę politiką bei naudodamasi ES finansine ir technine parama“, bus iš esmės realizavusi „ES socialinį ekonominį modelį – gerovės valstybės, kurioje nedidelis nedarbas, aukšta darbo kaina, stiprios socialinės garantijos ir aukštas socialinės sanglaudos lygis“³⁹. Alternatyvus pasirinkimas – užimti principinę reformistinę poziciją ES atžvilgiu. Pasirinkimas priklauso nuo daugelio veiksnių, tarp jų nuo politinio sumanumo rezervų ir viešosios nuomonės būklės. Kalbant apie plačiąją Lietuvos visuomenę reikia pripažinti, kad dar „per anksti daryti prognozes [...] dėl jos vertybių panašumo į Amerikoje arba Europoje vyraujančias vertybes, nes Lietuvos visuomenė tebėra perėjimo procese. [...] Viena vertus, reformų patirtis kai kuriose gyventojų grupėse išugdė polinkį imtis rizikos ir šia prasme padarė juos panašius į amerikiečius. Kita vertus, vis dar stiprus prisirišimas prie paternalistinės valstybės, kuri, kaip rodo viešosios nuomonės apklausos, gali net sustiprėti bendraujant su Europos šalių visuomenėmis su jų išplėtotą valstybinę globos sistema“⁴⁰. Tas pat pasakytina apie daugumą kitų ES naujokių.

Bet kuriuo atveju po prancūzų ir olandų pasakyto „ne“ ES konstitucijai gilesnės politinės integracijos ir glaudesnės Europos viltis (arba baimė) gerokai išblėso. Kaip atrodo, šiuo metu ES paprasčiausiai dreifuoja. Kai kurioms šalims tai yra atokvėpio valandėlė nuo pavojaus, kad net tie Europos atkampiai, kurie atsilaikė prieš perteklinį ekonomikos reglamentavimą, bus galiausiai sureglamentuoti etatistinių ES taisyklių⁴¹. Tai yra taip pat atokvėpio valandėlė susimąstymui prieš priimant svarbius sprendimus. Yra taip pat šansų, kad Merkel ir Sarkozy, – du politiniai lyderiai, turintys neblogų šansų užimti aukščiausius politinius postus Vokietijoje ir Prancūzijoje, – gali būti labiau linkę pajudėti link „anglosaksiškojo“ modelio. Tačiau neatrodo, kad jie pasižymi M. Thatcher arba R. Reagano ryžtingumu, kuris jiems padėtų įveikti politinę inerciją. Be to, jiems tenka veikti socialinėje aplinkoje, kur „pasidavimas neoliberalizmui“ yra anatema. Vis dėlto jie gali suteikti Europai atokvėpio valandėlę susivokti, jog nėra konstruktyvios alternatyvos anglosaksiškajam mažesnių mokesčių, mažesnio valdžios išlaidavimo ir reglamentavimo modeliui. O suartėjus ekonominiams modeliams gali atsirasti daugiau šansų transatlantiniam skilimui užglaistyti.

³⁸ Kaučikas N., „Prancūzai ieško sąjungininkų“, *Veidas* 30, 2005 m. liepos 28. Tačiau yra ir tų, kurie linksta prie britų pozicijos, žr.: „Lietuva ir naujoji Europa, kuriuo keliu žengsime?“, *Veidas* 27, 2005 m. liepos 7.

³⁹ Lietuvos Respublikos Ūkio ministerija, Lietuvos mokslų akademija, *Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2015 metų ilgalaikė strategija*, Vilnius, AB Vilspa, 2003, p. 20.

⁴⁰ Vilpišauskas R., „The Dilemmas of Transatlantic Relations after EU Enlargement and the Implications for Lithuania“, *Lithuanian Foreign Policy Review* 1–2(11–12), 2003, <http://www.lfpr.lt/latest.phtml>.

⁴¹ Išties naujausi kairiųjų siūlomi Europos negalavimo gydymo receptai yra senas raugas: didesnė centralizacija, „mokesčių harmonizacija“ ir „perskirstymas žemyno mastu“; žr.: Blacburn R., „Capital and Social Europe“, *New Left Review* 34, July–August, 2005, p. 87 – 112.

Baigiamosios pastabos

Apibendrinant galima pasakyti, jog transatlantinio skilimo priežastys yra iš esmės ideologinės ir jas nusako individualistinės ir kolektyvistinės pasaulėžiūros konfliktas sprendžiant įvairiausias vidaus politikos ir tarptautinės tvarkos problemas. Suvokus šį gilų konfliktą lengviau suprasti daugelio nesutarimų tarp dviejų Atlanto pusių prigimtį. Saugumo ir grėsmių suvokimas, tarptautinių organizacijų vaidmens vertinimas, požiūris į nacionalizmą, ekonominės politikos uždaviniai – visos šios ir daugelis kitų problemų skirtingai interpretuojamos ir sprendžiamos dviejose Atlanto pusėse dėl jose vyraujančių skirtingų ideologijų. Vidurio ir Rytų Europos šalys jau padarė savo indėlį užkirsdamos kelią 'branduolio' Europai primesti visai Europai antiamerikietišką užsienio politiką. Atrodo, kad dabar joms atsiveria 'galimybės langas' pastūmėti Europą į suartėjimą su Amerika socialinės ir ekonominės politikos klausimais. Neišnaudodamos šios progos jos rizikuoja ne tik pasigauti pirmalaikę 'eurosklerozės' ligą, bet ir paaukoti savo saugumo interesus. Iššūkis, su kuriuo jos susiduria, yra didžiulis, tačiau nėra nepakeliamas.

Vilnius, 2005 m. rugsėjo 15 d.